

Verantwoording Praatplaat *Digitale afhankelijkheid in beeld*

Drieluik: *Van digitale afhankelijkheid naar digitale autonomie – deel 2*

Juli 2025

1 Signalen van digitale afhankelijkheid

De praatplaat licht de aanwezigheid van big tech-bedrijven in vijf verschillende publieke domeinen uit: onderwijs, wetenschap, gezondheidszorg, overheid en nieuwsmedia & journalistiek. Met dit visueel overzicht willen we de toenemende afhankelijkheid van big tech-bedrijven in publieke sectoren laten zien en het gesprek hierover stimuleren bij relevante partijen.

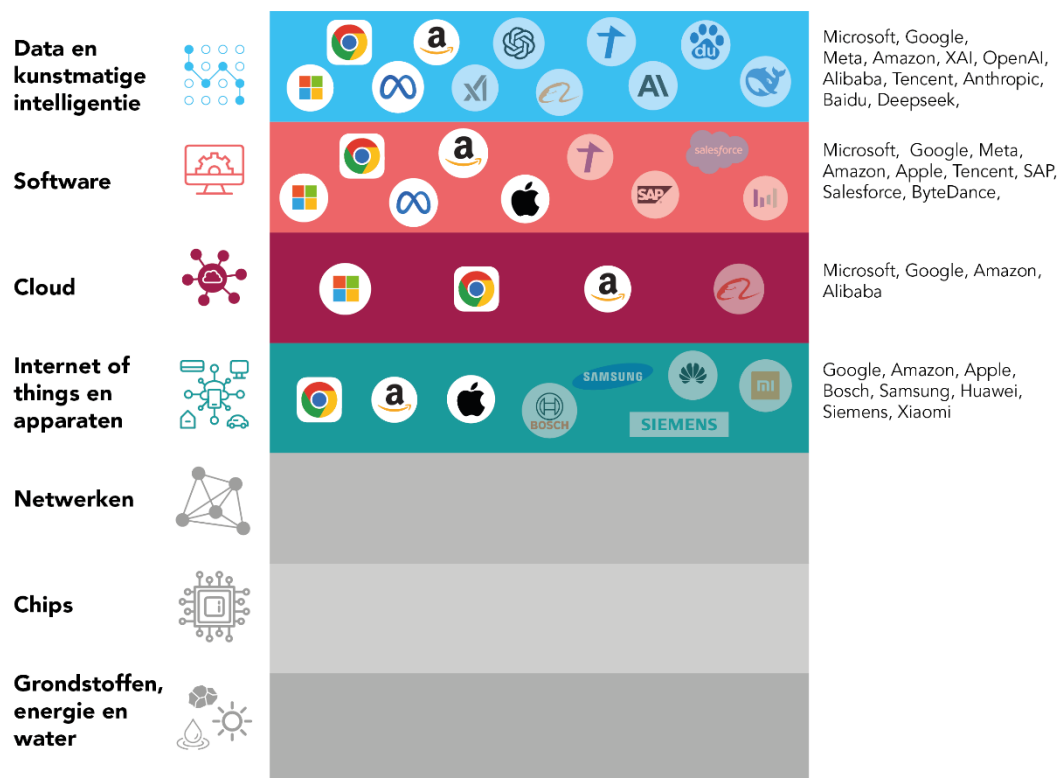
We hebben voor deze vijf sectoren gekozen, omdat deze dicht liggen bij expertise van het Rathenau Instituut. Dat neemt niet weg dat er waarschijnlijk ook andere publieke en private sectoren zijn die een vergelijkbaar patroon van afhankelijkheid kennen.

Hoewel het wetenschappelijk onderzoek naar de afhankelijkheid van Nederlandse publieke domeinen over het algemeen beperkt is en er bovendien weinig recente cijfers beschikbaar zijn over de omvang van het gebruik van big tech-diensten in publieke sectoren, is in de journalistieke media veel aandacht voor het onderwerp en slaan experts uit verschillende domeinen alarm. Die signalen hebben we op de praatplaat bij elkaar gebracht, en zo veel mogelijk aangevuld en onderbouwd met interviews en wetenschappelijke bronnen. Ons doel is niet om een volledig overzicht te geven van het gebruik van big tech-diensten in deze vijf domeinen; dat vereist ander onderzoek.

Het type diensten waarvan publieke organisaties gebruik maken, hebben we gecategoriseerd naar de indeling de digitale *stack*. De *stack* is een conceptueel model dat het hele arsenaal aan grondstoffen, chips, software en hardware van de digitale keten in één beeld weergeeft.¹

¹ *Eurostack – A European Alternative for Digital Sovereignty* is geschreven door een groep internationale onderzoekers in opdracht van een Duitse denktank: de Bertelsmann Stiftung. Dit onderzoek bouwt weer voort op de bevindingen van onderzoek van Draghi over Europa's concurrentievermogen. Zie Draghi, 'The Future of European Competitiveness', 9 september 2024; Bria, Timmers, en Gernone, 'EuroStack – A European Alternative for Digital Sovereignty', 2025.

De positie van big tech in de digitale stack

Bron: Rathenau Instituut, gebaseerd op het onderzoek *Eurostack – A European Alternative for Digital Sovereignty*, 2025.

We beperken ons bij deze praatplaat tot de bovenste vier lagen van de *stack*, omdat we op deze lagen een aantal bedrijven prominent aanwezig zijn. Dat zijn Microsoft, Amazon, Apple, Google en Meta. Zie ook het rapport *Achter de macht van big tech*, deel 1 van het drieluik *Van digitale afhankelijkheid naar digitale autonomie*. Een uitgebreide beschrijving van deze problematiek is te vinden in de publicatie *Koers zetten richting digitale autonomie*, deel 3 van het drieluik.

De bronnen gebruikt voor deze plaat zijn hieronder te raadplegen.

Drieluik: *Van digitale afhankelijkheid naar digitale autonomie*

Het onderzoek van het Rathenau Instituut naar digitale afhankelijkheid in publieke domeinen heeft de vorm van een drieluik.

Deel 1. Het rapport *Achter de macht van big tech*. Dit is een achtergrondstudie naar de verklarende factoren voor de machtspositie van big tech-bedrijven.

Deel 2. *Digitale afhankelijkheid in beeld*. Dit visueel overzicht van signalen van digitale afhankelijkheid in diverse publieke domeinen, en de consequenties daarvan, kan gebruikt worden als praatplaat.

Deel 3. *Koers zetten richting digitale autonomie*. Een rapport waarin handelingsopties worden aangereikt om digitale autonomie in publieke domeinen op te bouwen.

2 Bronnen voor het domein Onderwijs

- Elk, Willem-Jan van. 'Zorgen om marktkracht van big tech en edtech in het onderwijs'. Kennisnet, 7 november 2024. <https://www.kennisnet.nl/trends/zorgen-om-marktkracht-van-big-tech-en-edtech-in-het-onderwijs/>.
- De Jonge Akademie. 'Onder controle. Een manifest voor een verantwoorde digitale toekomst in het hoger onderwijs'. De Jonge Akademie, juni 2025. <https://www.dejongeakademie.nl/publicaties/3081725.aspx?t=MANIFEST--Universiteiten-en-hbo%E2%80%99s-geef-je-data-niet-zomaar-aan-big-tech-bedrijven->.
- Cents, Michiel. 'Zo beïnvloedt AI het onderwijs en het curriculum'. Kennisnet, 12 juni 2024. <https://www.kennisnet.nl/artificial-intelligence/zo-beinvloedt-ai-het-onderwijs-en-het-curriculum/>.
- Kerssens, Niels, en José Van Dijck. 'The Platformization of Primary Education in The Netherlands'. *Learning, Media and Technology* 46, nr. 3 (3 juli 2021): 250-63. <https://doi.org/10.1080/17439884.2021.1876725>.
- Kerssens, Niels, en José van Dijck. 'Governed by Edtech? Valuing Pedagogical Autonomy in a Platform Society'. *Harvard Educational Review* 92 (1 juni 2022): 284-303. <https://doi.org/10.17763/1943-5045-92.2.284>.
- Kerssens, Niels, Nichols, T. Philip, en Luci and Pangrazio. 'Googlization(s) of education: intermediary work brokering platform dependence in three national school systems'. *Learning, Media and Technology* 49, nr. 3 (13 september 2023): 478-91. <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2258339>.
- Lockefer, Welmoed. 'AI in leermiddelen en andere toepassingen'. Kennisnet. *Kennisnet* (blog), 12 juni 2024. <https://www.kennisnet.nl/artificial-intelligence/ai-in-leermiddelen-en-andere-toepassingen/>.
- Martijn, Maurits. 'Zolang het onderwijs geen eigen apps bouwt, danst het naar de pijpen van Google en Microsoft'. De Correspondent, 15 juni 2021. <https://decorrespondent.nl/12477/zolang-het-onderwijs-geen-eigen-apps-bouwt-danst-het-naar-de-pijpen-van-google-en-microsoft/7ba4379e-0ce9-042d-19b7-846c94d4e119>.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap. 'Handelingen II 2024/2025, 32 034, nr. 54. Digitalisering en leermiddelen in het funderend onderwijs'. Tweede Kamer. Geraadpleegd 23 juni 2025. <https://open.overheid.nl/documenten/a62a0e93-cca8-42afb89d-aecf41a7a052/file>.
- Pijpers, Remco, Erwin Bomas, Lotte Dondorp, en Niels Kerssens. 'Data in de klas: een pleidooi voor meer vrije ruimte in het onderwijs'. *UNICEF-essayreeks*, december 2023. <https://www.kennisnet.nl/app/uploads/Data-in-de-klas-Essay-3.pdf>.
- Pijpers, Remco. 'Big tech en de gevaren van blikvernuwing voor digitale geletterdheid'. Kennisnet, 26 augustus 2024. <https://www.kennisnet.nl/ opinie/big-tech-en-de-gevaren-van-blikvernuwing-voor-digitale-geletterdheid/>.
- Song Loong, Theresa, en Welmoed Lockefer. 'Kansen en beperkingen van AI-tutores voor het onderwijs'. Kennisnet. Geraadpleegd 23 juni 2025. <https://www.kennisnet.nl/trends/kansen-en-beperkingen-van-ai-tutores-voor-het-onderwijs/>.
- Themacommissie Digitalisering (PO-Raad & VO-Raad). 'Regie op AI'. PO-Raad en VO-Raad in samenwerking met Kennisnet., 10 juni 2024. <https://www.poraad.nl/system/files/inline/Advies%20AI%20themacommissie%20digitalisering%20juni%202024.pdf>.
- Interview Paul Zevenbergen, SIVON, 7 mei 2025

3 Bronnen voor het domein Gezondheidszorg

- Dahl, Ilona. 'Medische industrie zet gevoelige data van patiënten bij Amazon in de cloud, zonder dat zij dat weten'. *Follow the Money*, 14 augustus 2023.
- Chipsoft. 'Microsoft lanceert AI-platform Dragon Copilot met ChipSoft als launching partner'. Chipsoft.com, 4 maart 2025. <https://www.chipsoft.com/nl-nl/nieuws/microsoft-lanceert-ai-platform-dragon-copilot-met-chipsoft-als-launching-partner/>.
- EPIC Vereniging NL. 'Radboudumc innoveert met AI voor efficiënte patiëntenzorg'. LinkedIn. LinkedIn, oktober 2024. https://www.linkedin.com/posts/epic-vereniging-nl_ai-gezondheidszorg-innovatie-activity-7240371723957583872-zEQa/?originalSubdomain=nl.
- Gude, Wouter, en Patrick van Eekeren. 'AI in de Nederlandse ziekenhuizen: de stand van zaken'. ICT&Health. Geraadpleegd 23 juni 2025. <https://icthealth.nl/nieuws/ai-in-de-nederlandse-ziekenhuizen-de-stand-van-zaken>.
- HagaZiekenhuis. 'HagaZiekenhuis en Google werken samen om hartziekten te voorspellen'. HagaZiekenhuis, 27 september 2022. <https://www.hagaziekenhuis.nl/poc/!ut/p/wcm/oid%3a519b9a83-195a-4ae0-9dcb-cee1eb0c574f>.
- Kraaijeveld, Steven R. en Tamar Sharon. 'The increasing influence of big tech in Health and Medicine and the Need for a Public Health ethics Perspective'. *Public Health Ethics* 18, 2 (2025). <https://doi.org/10.1093/phe/phaf005>
- Ozalp, Hakan, Pinar Ozcan, Dize Dinckol, Markos Zachariadis, en Annabelle Gawer. "'Digital Colonization" of Highly Regulated Industries: An Analysis of Big Tech Platforms' Entry into Health Care and Education'. *California Management Review* 64, nr. 4 (1 augustus 2022): 78-107. <https://doi.org/10.1177/00081256221094307>.
- Redactie Infectieziekten Bulletin. 'De opkomst van kunstmatige intelligentie in de publieke gezondheidszorg vraagt om medisch leiderschap'. Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM). *Infectieziekten Bulletin* (blog), 19 maart 2024. <https://www.rivm.nl/weblog/opkomst-van-kunstmatige-intelligentie-in-publieke-gezondheidszorg-vraagt-om-medisch>.
- Sharon, Tamar. 'Bescherm de zorg tegen "Googlization"'. Vertaald door Cécile Insinger. *idee*, maart 2025.
- Stevens, Marthe, Lotje Siffels, en Tamar Sharon. 'Sphere Transgression Watch: van filosofische theorie naar interactieve database'. *KWALON* 29, nr. 3 (1 november 2024): 206-15. <https://doi.org/10.5117/KWA2024.3.013.STEV>.
- Smarthealth. 'Microsoft neemt Nuance over en mengt zich in AI in de zorg'. *Smarthealth* (blog), 12 april 2021. <https://smarthealth.live/2021/04/12/microsoft-neemt-nuance-over-en-mengt-zich-in-ai-in-de-zorg/>.
- Wassens, Rik, en Jeroen Wester. 'Zonder hun medeweten worden de medische dossiers van miljoenen Nederlanders gekopieerd en "ergens" opgeslagen'. *NRC*, 18 juli 2023. <https://www.nrc.nl/nieuws/2023/07/18/zonder-hun-toestemming-worden-de-medische-dossiers-van-miljoenen-nederlanders-gekopieerd-en-ergens-opgeslagen-a4170063>.

4 Bronnen voor het domein Wetenschap

- Campbell-Verduyn, Malcolm, Oskar Gstrein, Alice Klingenberg, Lukas Linsi, Jeanne Mifsud Bonnici, Taichi Ochi, Titus Stahl, Ronald Stolk, en Niels Taatgen. 'Open letter to the Executive University Board: Calling for an end to the university's dependence on big

- tech'. Rijksuniversiteit Groningen, 2 april 2025. <https://www.rug.nl/jantina-tammes-school/community/themes/data-autonomy/petition>.
- Fiebig, Tobias, Seda Gürses, Carlos H. Gañán, Erna Kotkamp, Fernando Kuipers, Martina Lindorfer, Menghua Prisse, en Taritha Sari. 'Heads in the Clouds? Measuring Universities' Migration to Public Clouds: Implications for Privacy & Academic Freedom'. *Proceedings on Privacy Enhancing Technologies* 2023, nr. 2 (april 2023): 117-50. <https://doi.org/10.56553/popets-2023-0044>.
- Harrington, Esme, en Mathias Vermeulen. 'External Researcher Access to Closed Foundation Models. State of the Field and Options for Improvement'. Mozilla, 21 augustus 2024.
- Gusenbauer, Michael. 'Google Scholar to Overshadow Them All? Comparing the Sizes of 12 Academic Search Engines and Bibliographic Databases'. *Scientometrics* 118, nr. 1 (1 januari 2019): 177-214. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2958-5>.
- Kak, Amba, Sarah Myers West, en Meredith Whittaker. 'Make No Mistake—AI Is Owned by Big Tech'. MIT Technology Review, 5 december 2023. <https://www.technologyreview.com/2023/12/05/1084393/make-no-mistake-ai-is-owned-by-big-tech/>.
- Kepinski, Witold. 'Nederlandse Universiteiten Bezorgd over Groeiende Afhankelijkheid van Big Tech'. Dutch IT Channel. Dutch IT Channel, 11 april 2025. <https://www.dutchitchannel.nl/news/610239/nederlandse-universiteiten-bezorgd-over-groeierende-afhankelijkheid-van-big-tech>.
- Martín-Martín, Alberto, Mike Thelwall, Enrique Orduna-Malea, en Emilio Delgado López-Cózar. 'Google Scholar, Microsoft Academic, Scopus, Dimensions, Web of Science, and OpenCitations' COCI: A Multidisciplinary Comparison of Coverage via Citations'. *Scientometrics* 126, nr. 1 (1 januari 2021): 871-906. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03690-4>.
- Meijer, Albert, en José van Dijck. 'Universiteit, maak je los van Big Tech'. *Trouw*, 23 februari 2025, sec. Opinie. <https://www.trouw.nl/opinie/opinie-universiteit-maak-je-los-van-big-tech~bfab2bd5/>.
- Meijer, Albert, en José van Dijck. 'Open Letter to the Executive University Board: Calling for a Transformation to Digital Autonomy'. Universiteit Utrecht, 25 maart 2025. <https://www.uu.nl/en/opinion/open-letter-to-the-executive-university-board-calling-for-a-transformation-to-digital-autonomy>.
- Meiring, Arlette, Svetlana Yakovleva, Kristina Irion, Joris van Hoboken, en Mireille van Eechoud. 'Information Law and the Digital Transformation of the University. Part I. Digital Sovereignty', 3 november 2023. <https://www.uva.nl/en/about-the-uva/policy-and-regulations/general/preserving-digital-sovereignty-of-universities-and-researchers/preserving-digital-sovereignty-of-universities-and-researchers.html>.
- Radboud University Nijmegen. 'Open letter to the Executive Board'. Computer Science Department Nijmegen. Geraadpleegd 23 juni 2025. <https://www.cs.ru.nl/~jhh/open-letter-big-tech.html#fn1>.
- Rectores magnifici van de Nederlandse universiteiten. 'Digitalisering bedreigt onze universiteit. Het is tijd om een grens te trekken'. *De Volkskrant*, 22 december 2019. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/digitalisering-bedreigt-onze-universiteit-het-is-tijd-om-een-grens-te-trekken~bff87dc9/>.
- ScienceGuide. "'De universiteiten in Nederland zijn op de rug gaan liggen voor Big Tech'". ScienceGuide, 31 mei 2023. <https://www.scienceguide.nl/2023/05/de-universiteiten-in-nederland-zijn-op-de-rug-gaan-liggen-voor-big-tech/>.

5 Bronnen voor het domein Overheid

- Algemene Rekenkamer. 'Het Rijk in de cloud - Donkere wolken pakken samen'. Rapport. Algemene Rekenkamer, 15 januari 2025. <https://www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2025/01/15/het-rijk-in-de-cloud>.
- Auditdienst Rijk. 'Evaluatie public cloudbeleid Rijksoverheid'. Auditdienst Rijk, 3 juli 2024. <https://open.overheid.nl/documenten/c3bd329d-f13a-4458-bb1e-57bf5dfb6cea/file>.
- BNR. 'Overheidsorganisaties blijven in de Amerikaanse cloud, ondanks zorgen in de Tweede Kamer'. *bnr.nl*, 20 mei 2025. <https://www.bnr.nl/nieuws/tech-innovatie/10574510/overheidsorganisaties-blijven-in-de-amerikaanse-cloud-ondanks-zorgen-in-de-tweede-kamer>.
- Clingendael Instituut. 'Too Late to Act? Europe's Quest for Cloud Sovereignty'. Clingendael, 2024. <https://www.clingendael.org/publication/too-late-act-europes-quest-cloud-sovereignty>.
- Hartholt, Sjoerd. 'Overheden trekken zich stilletjes terug van X: "het is een giftig platform"'. Binnenlands Bestuur, 11 november 2024. <https://www.binnenlandsbestuur.nl/digitaal/ethiek/overheden-trekken-zich-stilletjes-terug-van-x-het-is-een>.
- Hartholt, Sjoerd. "Er mag niets met Microsoft gebeuren, want dan hebben we een probleem". Binnenlands Bestuur, 13 februari 2025. <https://www.binnenlandsbestuur.nl/digitaal/er-mag-niets-met-microsoft-gebeuren-want-dan-hebben-we-een-probleem>.
- Hubert, Bert. 'Mailen en communiceren zonder Musk en Trump: Cloud Kootwijk'. Berthub.eu. *Bert Hubert's writings* (blog), 2 februari 2025. <https://berthub.eu/articles/posts/mailen-en-communiceren-zonder-musk-en-trump-cloud-kootwijk/>.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken. 'Kamerstukken II 2024/2025, 26643 nr. 1225, Brief evaluatie Rijksbreed Cloudbeleid. Tweede Kamer, 16 oktober 2024.
- Koninkrijksrelaties, Ministerie van Binnenlandse Zaken en. 'Overheid verruimt standpunt inzet generatieve AI'. Rijksoverheid.nl. Nieuwsbericht. Ministerie van Algemene Zaken, 22 april 2025. <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2025/04/22/overheid-verruimt-standpunt-inzet-generatieve-ai>.
- Ministerie van Economische Zaken, en Ministerie van Binnenlandse Zaken. 'Kamerstukken II 2024/2025, 36564 nr. 3, Kamerbrief Initiatiefnota Wolken aan de horizon'. Tweede Kamer, 17 januari 2025. <https://open.overheid.nl/documenten/71103a99-b696-42fd-b34a-c83f979b3201/file>.
- Nieuwsuur. 'Internetorganisaties roepen overheid op te stoppen met sociale media'. NOS Nieuws. Nieuwsuur, 10 januari 2025. <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2551204-internetorganisaties-roepen-overheid-op-te-stoppen-met-sociale-media>.
- Schellevis, Joost. 'Amerikaanse overheid kan bij e-mail van Nederlandse overheden en kritieke bedrijven'. NOS Nieuws, 1 maart 2024. <https://nos.nl/artikel/2510923-amerikaanse-overheid-kan-bij-e-mail-van-nederlandse-overheden-en-kritieke-bedrijven>.
- Schellevis, Joost. 'Overheid leunt veel meer op Amerikaanse clouds dan bekend: "Meelezen is makkelijk"'. NOS Nieuws, 31 mei 2025. <https://nos.nl/artikel/2569392-overheid-leunt-veel-meer-op-amerikaanse-clouds-dan-bekend-meelezen-is-makkelijk>.
- Six Dijkstra, Jesse, en Barbara Kathmann. 'Kamerstukken II 2023/2024, 36574 nr 2. Initiatiefnota van de leden Six Dijkstra en Kathmann', 24 juni 2024. <chrome-extension://efaidnbmninnbpcajpcglclefindmkaj/https://groenlinkspvda.nl/wp-content/uploads/2024/06/24.06.14-Wolken-aan-de-horizon.pdf>.
- Wanroij, Annefleur van. 'Meerderheid gemeenten gebruikt ChatGPT en bijna de helft weet niet wat hun medewerkers ermee doen'. EenVandaag, 29 december 2023.

<https://eenvandaag.avrotros.nl/artikelen/meerderheid-gemeenten-gebruikt-chatgpt-en-bijna-de-helft-weet-niet-wat-hun-medewerkers-ermee-doen-148083>.

Interview Deborah van Twisk, Tarik Fakir, Gemeente Hollands Kroon, 18 juni 2025

6 Bronnen voor het domein Journalistieke media

- Andree, Martin. 'Big Tech bedreigt de journalistiek: blijven pluriformiteit en onafhankelijkheid van de journalistiek nog behouden?' 11 december 2024. <https://nvj.nl/actueel/martin-andree-over-big-tech>.
- Commissariaat voor de Media. 'Digital News Report Nederland 2024'. Commissariaat voor de Media, 17 juni 2024. https://www.cvdm.nl/wp-content/uploads/2024/06/2031086-CvdM-DigitalNewsReport-2024_def.pdf.
- David, Emilia. 'Politico, Business Insider Parent Axel Springer Inks Deal with OpenAI'. *The Verge*, 13 december 2023. <https://www.theverge.com/2023/12/13/23999861/openai-axel-springer-chatgpt-ai-content-insider-politico>.
- David, Emilia. 'Financial Times Signs Licensing Deal with OpenAI'. *The Verge*, 29 april 2024. <https://www.theverge.com/2024/4/29/24141869/financial-times-licensing-deal-openai-news>.
- Dijk, José van, Thomas Poell, en Martijn de Waal. *De platformsamenleving: strijd om publieke waarden in een online wereld*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.
- Helberger, N. 'Challenging Diversity - Social Media Platforms and a New Conception of Media Diversity'. In *Digital Dominance: The Power of Google, Amazon, Facebook and Apple*. New York: Oxford University Press, 2018. <https://www.semanticscholar.org/paper/Challenging-Diversity-Social-Media-Platforms-and-a-Helberger/b788053087ba48636f3ca8a1fc0c773983054b9f>.
- Hofman, Eva. 'Big tech bedreigt de onafhankelijke journalistiek'. *De Groene Amsterdammer*, 2 oktober 2024. <https://www.groene.nl/artikel/big-tech-bedreigt-de-onafhankelijke-journalistiek>.
- Kleis Nielsen, Rasmus, en Sarah Anne Ganter. 'Dealing with Digital Intermediaries: A Case Study of the Relations between Publishers and Platforms'. *New Media & Society* 20, nr. 4 (april 2018): 1600-1617. <https://doi.org/10.1177/1461444817701318>.
- Nemitz, Paul. 'Constitutional democracy and technology in the age of artificial intelligence'. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences* 376, nr. 2133 (15 oktober 2018): 20180089. <https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0089>.
- Roth, Emma. 'OpenAI will use Associated Press news stories to train its models | The Verge'. *The Verge*, 13 juli 2023. <https://www.theverge.com/2023/7/13/23793810/openai-associated-press-ai-models>.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). 'Aandacht voor media. Naar nieuwe waarborgen voor hun democratische functies'. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), 3 oktober 2024. <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2024/10/03/aandacht-voor-media>
- Interview Thomas Bruning, algemeen secretaris NVJ, 7 mei 2025.

7 Bronnen voor ‘Wat staat er op het spel?’

- Algemene Rekenkamer. ‘Het Rijk in de cloud - Donkere wolken pakken samen’. Algemene Rekenkamer, 15 januari 2025. <https://www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2025/01/15/het-rijk-in-de-cloud>.
- Berg, van den, Paul. ‘De werking van de CLOUD-Act bij dataopslag in Europa’. Webpagina. Nationaal Cyber Security Centrum, 16 augustus 2022. <https://www.ncsc.nl/actueel/weblog/weblog/2022/de-werking-van-de-cloud-act-bij-dataopslag-in-europa>.
- Bureau Forum Standaardisatie, ICTU (onderzoek uitgevoerd door ICTU). ‘Monitor Open Standaarden 2023’. Forum Standaardisatie, februari 2024.
- Clingendael Instituut. ‘Too Late to Act? Europe’s Quest for Cloud Sovereignty’. Clingendael, 2024. <https://www.clingendael.org/publication/too-late-act-europes-quest-cloud-sovereignty>.
- Dees, Mels. ‘60% organisaties slachtoffer van cyberaanval op cloud-omgeving’. *ICTMagazine.nl* (blog), 14 juni 2023. <https://www.ictmagazine.nl/60-organisaties-slachtoffer-van-cyberaanval-op-cloud-omgeving/>.
- Elk, Willem-Jan van. ‘Zorgen om marktkracht van big tech en edtech in het onderwijs’. Kennisnet, 7 november 2024. <https://www.kennisnet.nl/trends/zorgen-om-marktkracht-van-big-tech-en-edtech-in-het-onderwijs/>.
- Hubert, Bert. ‘Is dit een soevereine cloud?’ iBestuur, 24 juni 2025. <https://ibestuur.nl/artikel/is-dit-een-soevereine-cloud/>.
- Kerssens, Niels, T. Philip Nichols, en Luci and Pangrazio. ‘Googlization(s) of education: intermediary work brokering platform dependence in three national school systems’. *Learning, Media and Technology* 49, nr. 3 (13 september 2023): 478-91. <https://doi.org/10.1080/17439884.2023.2258339>.
- Koning, Marloes de. ‘Onze afhankelijkheid van Big Tech is gevaarlijk, waarschuwen technenuten. Ze willen een Nederlandse cloud bouwen’. *NRC*, 12 februari 2025. <https://www.nrc.nl/nieuws/2025/02/12/onze-afhankelijkheid-van-big-tech-is-gevaarlijk-waarschuwen-technenuten-de-oplossing-een-nederlandse-cloud-a4882880>.
- Rathenau Instituut. ‘Rathenau Scan Generatieve AI’. Den Haag: Rathenau Instituut, 2023. <https://www.rathenau.nl/nl/digitalisering/generatieve-ai>.
- Lent, Daan van, en Jorg Leijten. “‘Van sommige regels begrijpen wij ook niet waarom die er nog zijn”, zegt toezichthouder ACM’. *NRC*, 4 februari 2025. <https://www.nrc.nl/nieuws/2025/02/04/van-sommige-regels-begrijpen-wij-ook-niet-waarom-die-er-nog-zijn-zegt-toezichthouder-acm-a4882003>.
- Magalhães, João Carlos. ‘Giving by Taking Away: Big Tech, Data Colonialism, and the Reconfiguration of Social Good’. *International Journal of Communication* 15, 2021.
- Meiring, Arlette, Svetlana Yakovleva, Kristina Irion, Joris van Hoboken, en Mireille van Eechoud. ‘Information Law and the Digital Transformation of the University. Part I. Digital Sovereignty’, 3 november 2023. <https://www.ivir.nl/publicaties/download/part-i-digital-sovereignty.pdf>.
- Monsees, Linda, Tobias Liebetrau, Jonathan Luke Austin, Anna Leander, en Swati Srivastava. ‘Transversal Politics of Big Tech’. *International Political Sociology* 17, nr. 1 (1 maart 2023). <https://doi.org/10.1093/ips/olac020>.
- M&I/partners. ‘Analyse cloud-ontwikkelingen gemeenten’. VNG, 22 maart 2023. https://vng.nl/sites/default/files/2023-12/rapportage_mi_analyse_cloud_ontwikkelingen_gemeenten_v1.0_003.pdf.
- Nas, Sjoera, en Floor Terra. ‘Privacy Company zet het belang en het proces van DPIA’s uiteen’, 21 juni 2021. <https://www.privacycompany.eu/nl/blog/privacy-company-zet-het-belang-en-het-proces-van-dpias-uiteen>.

- Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV), en Nationaal Cyber Security Centrum (NCSC). 'Cybersecuritybeeld Nederland 2024'. Den Haag: NCTV, 28 oktober 2024. <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2024/10/28/cybersecuritybeeld-nederland-2024>.
- Nationaal Cyber Security Centrum. 'Cloud Act Memo'. Nationaal Cyber Security Centrum, 16 augustus 2022. <https://www.ncsc.nl/documenten/publicaties/2022/augustus/16/cloud-act-memo>.
- Opara-Martins, Justice, Reza Sahandi, en Feng Tian. 'Critical analysis of vendor lock-in and its impact on cloud computing migration: a business perspective'. *Journal of Cloud Computing* 5, nr. 1 (15 april 2016): 4. <https://doi.org/10.1186/s13677-016-0054-z>
- Passchier, Reijer. *De vloek van Big Tech: de juridisch-technologische wortels van extreem gigantisme, constitutioneel verval en digitaal feudalisme*. Den Haag: Boom juridisch, 2024.
- Pijpers, Remco, Erwin Bomas, Lotte Dondorp, en Niels Kerssens. 'Data in de klas: een pleidooi voor meer vrije ruimte in het onderwijs'. *UNICEF-essayreeks*, december 2023. <https://www.kennisnet.nl/app/uploads/Data-in-de-klas-Essay-3.pdf>.
- Schaake, Marietje. *De tech coup: hoe tech is gaan regeren en we de macht weer terugwinnen*. Vertaald door Reinier van Kampen. Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact, 2024.
- Six Dijkstra, Jesse, en Barbara Kathmann. 'Kamerstukken II 2023/2024, 36574 nr 2, Initiatiefnota van de leden Six Dijkstra en Kathmann'. Tweede Kamer, 24 juni 2024. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-36574-2>.
- Stevens, Marthe, Lotje Siffels, en Tamar Sharon. 'Sphere Transgression Watch: van filosofische theorie naar interactieve database'. *KWALON* 29, nr. 3 (1 november 2024): 206-15. <https://doi.org/10.5117/KWA2024.3.013.STEV>.
- SURF. 'Advies: gebruik Microsoft 365 Copilot vooralsnog niet vanwege privacyrisico's'. SURF, 18 december 2024. <https://www.surf.nl/nieuws/advies-gebruik-microsoft-365-copilot-vooralsnog-niet-vanwege-privacyrisicos>.
- Vader, Timon. 'Grote techbedrijven infiltreren in de medische sector en dat is een kwalijke zaak'. *De Volkskrant*, 1 juli 2022. <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/grote-techbedrijven-infiltreren-in-de-medische-sector-en-dat-is-een-kwalijke-zaak~b38ee49d/>.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). 'Aandacht voor media. Naar nieuwe waarborgen voor hun democratische functies'. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), 3 oktober 2024. <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2024/10/03/aandacht-voor-media>.
- Wijnen, Jan Fred van, en Ardi Vleugels. 'Hoe het kleine Nederland Big Tech weet te beteugelen'. *Financieele Dagblad*, 31 maart 2023. <https://fd.nl/tech-en-innovatie/1471102/hoe-het-kleine-nederland-big-tech-weet-te-beteugelen-qye3capfzBat>.